

Kültür Tarihimizde Sivaslı Bir Aile

SARİHATİPZADELER

Editör / Alim YILDIZ

Buruciye Yayınları
Sivas - 2011

MÜFTÜ ABDULLAH EFENDİ'NİN İKİ RİSALESİ

Ali Avcu*

Giriş

Bu tebliğimizde, Sarı Hatip Zadeler olarak bilinen ailenin önemli ilim adamlarından birisi olan ve Sivas müftülüğü de yapmış Müftü Abdullah Efendi'nin İslam Hukuku'na dair iki risalesini tanıtmaya çalışacağız. Bu risalelerin bilim dünyasına kazandırılması, bir taraftan Sivashlı olan köklü bir ailenin Sivas'a yaptığı katkıyı ortaya koyarken, diğer taraftan Osmanlı'nın XVIII. yüzyıldaki ilmî durumuyla alakalı değerlendirmelerde bulunmamıza ve yorum yapmamıza imkân sağlayacaktır. Risaleler doğrudan İslâm Hukuku'yla alakalı olduğu için, her bir risaleden hareketle dönemin ve Sivas'ın İslâm Hukuk İlmi açısından içinde bulunduğu durum hakkında bilgilenme fırsatı elde edilecektir. Yine her ne kadar risaleler İslam Hukuku ile alakalı olsa da, eserlerden hareketle dönemin düşünce dünyası, sosyal ilişkiler ve benzeri noktalarda kimi tahliller yapma fırsatı doğacaktır.

Bu noktada özellikle vurgulanması gereken husus, her metnin içinde bulunduğu dönemin koşulları göz önünde bulundurularak anlaşılması zorunluluğudur. Özellikle birinci risale boşanma ve boşanmayla ilgili üç talak mevzuuyla alakalı fûrua ait sayılabilecek bir konudan bahsettiği için, günümüz Türkiye'sinden ve Sivas'ından bakıldığında konunun reel bir karşılığının olup olmayacağıyla ilgili kuvvetli bir şüphe ortaya çıkacaktır. Ancak konunun, o dönemin toplumsal yapısında karşılaşılan ve ilim ve fikir dünyasında tartışılan hususlar olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır.

Müftü Abdullah Efendi'nin Hayatı

Abdullah Efendi'nin doğum tarihi bilinmemektedir. İncelediğimiz risalelerden anladığımız kadarıyla Abdullah Efendi Sivas müftülüğü yapmıştır. Babasının adı Abdurrahman'dır ki o da müftülük yapmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Kardeşi Ahmed Hamdî'nin¹ şair olduğu rivayet edilmektedir.² Eserin başına düşülen nottan Ahmed Hamdî'nin oğlu Numan Sabit'in de müftülük yaptığı anlaşılmaktadır.³ Dolayısıyla Abdullah Efendi, Müftülük geleneğine sahip âlim bir ailenin üyesidir. Kendisinin de aile geleneğine uygun olarak özellikle fıkıh, kelim ve tasavvuf gibi temel İslam bilimlerinde bilgili bir-kişî olduğu anlaşılmaktadır. O, 1732 tarihinde vefat etmiştir.

Müftü Abdullah Efendi'nin İki Risalesi

Müftü Abdullah Efendi'nin birinci risalesi İslam Hukuku'na göre boşanma meselesini ele almaktadır. Sekiz varak ve on beş sayfadan oluşan bu hacimli risalede yazar genel olarak üç talakla ilgili tartışmalı hususlara yer vermiştir.

İkinci risale emânet ve ved'â kavramları üzerinedir. İki varak ve üç sayfadan oluşan bu kısa risalede yazar, emânet ve ved'â kavramlarının İslam Hukuku açısından ifade ettiği anlamlara yer vererek, konuyla ilgili tartışmalara yer vermiştir.

Birinci Risale: "Fî't-Tahkîk fî'l-Keşf 'an Meseleti't-Tatlik bi't-Ta'lik" ve Muhtevası

Müftü Abdullah Efendi'nin üç talak mevzuunda yazdığı ilk risale, kardeşi şair Ahmed Hamdî'nin oğlu Numan Sâbit tarafından 1140/1727 tarihinde istinsah edilmiştir.⁴ Risalenin başına düşülen nottan, risaleyi istinsah eden Numan Sâbit'in de Müftülük yaptığını ve risalelerin yazarı Abdullah Efendi'nin öğrencisi olduğunu anlamaktayız.⁵ Risalenin başında başlık tam olarak verilmeksizin tatlik ve ta'lik'e dair bir risale olduğu belirtilmektedir.⁶ Ancak risalenin sonunda tam adının "Fî't-Tahkîk fî'l-Keşf 'an Meseleti't-Tatlik bi't-Ta'lik" olduğuna işaret edilmiştir.⁷

1 Ahmed Hamdî ve şairleriyle ilgili olarak bkz. Alim Yıldız, "Sivaslı Divan Şairleri", Birinci Ulusal Sivas Sempozyumu, İstanbul 2010, 182.

2 Not: Yazmanın sayfalarının üst köşelerine, muhtemelen risalenin başlığını ve kime ait olduğunu not düşen kişi tarafından sayfa numaraları verilmiştir. Biz risalelerden yapacağımız alıntılarda bu sayfa numaralarını kullanacağız. Müftü Abdullah Efendi, Fî't-Tahkîk fî'l-Keşf 'an Meseleti't-Tatlik bi't-Ta'lik, 253.

3 Müftü Abdullah Efendi, a.g.e, 252.

4 Müftü Abdullah Efendi, a.g.e, 252.

5 Müftü Abdullah Efendi, a.g.e, 239.

6 Müftü Abdullah Efendi, a.g.e, 239.

7 Müftü Abdullah Efendi, a.g.e, 252.

Yazar risaleye, devrin genel özelliği olan edebî ve sanatlı ifadelerden kurulu veciz bir girişle başlamıştır. Bu kısımda yazar Allah'a ve Resulüne hamd ve şükretmekte ve Hz. Muhammed'i övmektedir. Daha sonra Sivas beldesinde bir fikhî sorunla karşılaştığı ve bu sorunun Müftü Abdullah Efendi'ye intikal ettirildiği, Abdullah Efendi'nin ilmî derinliği sayesinde sorunu hallettiği ifade edilmektedir.⁸ Bahsi geçen olaya göre Sivas'ın köylerinden birinde bir adam, cemaate "içinde bulunduğumuz namaz vakti içerisinde on beş ölçek arpa getirip bana teslim etmezseniz eşleriniz size üç talakta boş olsun" diye yemin etmiştir. Cemaat, galip zanlarına göre on beş ölçek arpayı ona teslim edebileceklerini düşünerek onun yeminini kabul edip yemini üzerlerine aldılar. Onlar, yeterli miktarda arpayı bulmuşlar, ancak arpanın sahibini bulamamışlardı. Arpanın sahibinin yakın bir yerde olduğunu düşündüler ve onu tahmin ettikleri yerde buldular. Arpa sahibi onlara istedikleri ölçekte arpayı vermeyi kabul etmişti. Bunun üzerine arpadan on beş ölçeğin tamamını aldılar. Ancak on beş ölçek arpayı götürme konusunda tembellik ettiler. Bunun üzerine içlerinden bazılarının arpanın bir kısmını ve kalan miktarı için de bedel olarak bir atı şart koşulan vakitte yemin eden kişiye teslim etmesine karar verdiler. Bu karar doğrultusunda içlerinden bazıları yemin edenin köyüne giderek arpanın bir kısmını ve atı asaleten ve vekâleten yemin eden kişiye şart koştuğu vakit içerisinde teslim etti. Sonra şart koşulan on beş ölçek arpanın tamamını yemin edenin köyüne getirdiler. Ancak şart koşulan vakit geçmişti. Burada bulunan cemaatin eşleri üç talakta boş olmuş mudur, yoksa nikâhları sahih midir?⁹

Üç talakta boşanmayla ilgili olarak anlatılan bu olayın farazî olmaması ve Sivas'ın köylerinden birinde yaşanmış olması öncelikle üç talakta boşama uygulamasının XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda yaygın olduğunu, en azından uygulamada örneklerinin mevcut olduğunu düşündürmektedir. Diğer yandan köylünün, yemin eden kişiyi ciddiye alarak şart koştuğu on beş ölçek arpayı belirttiği süre içerisinde tedarik etme çabası ve şerî şartları yerine getirmek için gösterdiği gayret, o dönemin toplumsal yapısında, mevcut İslâmî anlayışa gösterilen hassasiyet açısından dikkat çekicidir.

8 Krş. Müftü Abdullah Efendi, a.g.e, 239-240.

9 Müftü Abdullah Efendi, a.g.e, 240-241.

Müftü Abdullah Efendi'ye göre usul kaideleri dikkate alınarak ve fûrua ait meselelerle konuya yaklaşıldığında sözü edilen cemaatin eşleri kendilerine üç talakta boş olmuştur. Bu hükmü vermesinin birinci nedeni, yemin ve talîkin¹⁰ gerçekleşmesini engelleyecek herhangi bir engelin bulunmamasıdır. Zira yemin ve ta'lîk, üzerine yemin edilen şeyin (on beş ölçek arpanın) tasavvuru/gerçekleşmesi koşuluna bağlanmıştır. İmam Ebû Hanîfe ve Muhammed'e göre yemin ve ta'lîkin imkânı "sonradan olmasına" (hudûs) ve "bine edilebilir olmasına" bağlıdır. İmam Ebû Yusuf'a göre ise yemin ve ta'lîkin gerçekleşmesi cümlede gelecekle ilgili bir haberin varlığına bağlıdır.¹¹

Müftü Abdullah Efendi, Hanefî fukahâsanın konuyla alakalı bu temel ilkelerini bahsi geçen mevzuda uygulamaya çalışmıştır. Ona göre bu mevzuda üzerine yemin edilen şey olan on beş ölçek arpanın yemin süresi içerisinde tedarik edilip getirilebilir olması tasavvur edilebilir bir şeydir ve mümkündür. Yine yeminin gerçekleşme (binâ) vaktinin sonradan oluşu (hâdis) ve bu sürenin, üzerine yemin edilen şeyin tedarik edilmesi esnasında da devam ediyor olması yemin ve ta'lîkin sıhhatine işaret etmektedir. Dolayısıyla İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in yemin ve ta'lîkin gerçekleşmesi için öne sürdüğü şartlar bu olayda gerçekleşmiştir. Diğer yandan yeminin gerçekleşme vaktinin yeminden sonra başlaması ve onlar, üzerine yemin edilen şeyi ararken bu sürenin devam etmekte oluşu, İmam Ebû Yusuf'un yemin ve ta'lîkin gerçekleşmesi için şart koştuğu "gelecekteki bir haber" olması ilkesinin yerine gelmiş olduğunun kanıtıdır. Daha açık bir ifadeyle, yeminin şarta bağlandığı on beş ölçek arpanın belirtilen sürede bulunarak yemin eden kişiye ulaştırılması, şarta bağlanan süre yemin edilme anından sonra başladığı ve on beş ölçek arpanın getirilmesi için yeterli zaman olduğu için mümkün ve tasavvur edilebilir bir şeydir. Yani yeminin kendisine bağlandığı şartın gerçekleştirilmesi mümkündür. Bu nedenle hakkında sorulan mesele her üç imamın akit için gerekli gördüğü şartlara da uymaktadır. Akdin zâtı gerçekleştiği ve üzerine yemin edilen şey olan, köye akşam vakti on beş ölçek arpanın getirilmesi gerçekleşmediği için üç talak vuku bulmuştur.¹²

10 İslam Hukuku'nda Ta'lîk, bir cümleden kast edilen anlamı başka bir cümleden kast edilen anlama şart edatı ile bağlamaktır. "Şayet bunu böyle yaparsam böyle olsun" gibi.

11 Müftü Abdullah Efendi, a.g.e, 241.

12 Müftü Abdullah Efendi, a.g.e, 241-242.

Müftü Abdullah Efendi bu noktadan sonra vermiş olduğu fetvasına gelebilecek muhtemel itirazlara cevap vermektedir. Ona göre bu fetvaya yapılabilecek itirazlardan birisi cemaatin, üzerine yemin edilen şey olan on beş ölçek arpanın sahibini köy içerisinde bulamamış olmalarıdır. Bu durum, üzerine yemin edilen şeyin tasavvur ve imkânını ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar yeminin yerine getirilmesi için yeterli zaman olsa da, yemin akdi gerçekleşmemiştir. Bu nedenle İmam Ebû Hanîfe ve Muhammed'in yeminin gerçekleşmesi için şart koştuğu koşullar gerçekleşmemiştir. Ancak Ebû Yusuf'un şartı gerçekleşmiştir. Fakat biz, imameyni esas alarak yeminin ve ta'likin gerçekleşmediğine hükmederiz.¹³

Abdullah Efendi bu itiraza cevap vermek için onların aciz olduğunu reddederek işe başlar. Zira cemaatin hepsi iki köy arasındaki mesafeyi kesin olarak bilmektedir. Buna rağmen onlar bahsi geçen yemini kabul etmişlerdir. Diğer yönden iki köy arasındaki mesafe aslî bir acz değildir. Zira belirtilen sürede şart koşulan on beş ölçek arpanın yerine teslim edilmesi mümkündür. Yine onlar yeterli derecede arpayı bulmuşlardır. Arpa sahibi de yeterli miktarda arpa vermeyi kabul etmiştir. Onların on beş ölçek arpayı geciktirmeleri tembellikleri ve dini değerlere karşı uyarık olmamalarıyla alakalıdır. Bu nedenle üzerine yemin edilen şey, imameynin koyduğu ilkeler göz önünde bulundurulduğunda tasavvur edilemez ve imkânsız değildir.¹⁴

Yazara göre bu konuda yapılabilecek itirazlardan bir diğerine göre şayet bir adam içinde su bulunan bir bardaktaki suyu içeceğine yemin etse, ancak su dökülse o kişi yemin etmiş sayılmaz. Abdullah Efendi'ye göre bu olayın bahsi geçen meseleye kıyas edilmesi "Kıyâsun mea'l-fârik"tır. Çünkü bu kıyasta üzerine yemin edilen şey olan su kalmamıştır. Bu nedenle yemin geçersizdir. Oysa boşanmayla ilgili meselede yemin eden, üzerine yemin edilen ve arpa sahibinin hepsi mevcuttur.¹⁵

Müftü Abdullah Efendi, fûrua ait meselelerle amel edilip bu meseleye kıyas edildiğinde de bahsi geçen olayda üç talakla boşanmanın gerçekleştiğine hükmedileceğini ifade etmektedir. Mesela birisi "şayet bugün bu evden çıkmazsam filan eşim üç talakta boş olsun" diyerek yemin ederse zahiren bu yemin geçerlidir. Şayet evden çıkmazsa bahsi geçen eşi boşanmış olur. Yine bir adam "babasının evinde olan eşim şayet bu gece

13 Müftü Abdullah Efendi, a.g.e, 242.

14 Müftü Abdullah Efendi, a.g.e, 242.

15 Müftü Abdullah Efendi, a.g.e, 243.

evime gelmezse boş olsun" dese ve kadın belirtilen sürede kocasının evine gelmezse, tercih edilen fetvaya göre kadın boşanmış olur. Yazar benzer örnekler vererek meseleyi açıklamaya çalışmıştır. Özellikle Kadı Han'ın fetvalarından örnekler vererek verdiği hükmü desteklemeye çalışmıştır.¹⁶ Tüm bu örneklerden hareketle, fûrua ait meseleler ele alındığında da bahsi geçen olayda boşanmanın gerçekleşeceğine işaret etmiştir.

Müftü Abdullah Efendi, tartıştığı meseleyle ilgili fûrua ait meseleleri Hanefî âlimlerinin görüşlerinden hareketle ele alıp tartıştıktan sonra meselenin, fûrûun fûrûunun da bulunduğu ve bu yönden de ele alınması gerektiğine işaret eder.¹⁷

Ona göre usul kaidesi açısından da bahsi geçen meselede talak gerçekleşmiştir. Zira "on beş" lafzı sayı ismi olduğu için usul açısından hâs lafızdır. Hâs lafız delalet ettiği başka bir şeye değil de medlulüne hamledilir. Bu nedenle belirlenen miktarın sayı ismine, arpanın da kafize (bir çeşit ölçek) hamledilmesi doğru değildir. Yine ferî mesele, üzerine yemin edilen şeyin bir kısmının edasının yeminin gerçekleşmesini engellemeyeceğine delalet etmektedir.¹⁸

Yazar konuyu daha anlaşılır hale getirmek için "Muhît" adlı eserden bir meselenin örfe göre çözülmesiyle ilgili bir alıntıya yer vermiştir. O, bu eserden, borçlu birisinin borcunu örfe uygun başka bir malla ödemesini örnek olarak verir. Ancak kendisine intikal eden mevzuda, on beş ölçek arpa yerine at verilmesini örfe uygun bir davranış olarak görmez. Zira dönemin örf ve adetleri arasında arpa yerine at verme söz konusu değildir. Dolayısıyla iki durum arasında fark vardır. Bu nedenle örfe göre hareket ettiğimizde de yeminin ve ta'lîkin şartlarının gerçekleşmiş olduğunu görmekteyiz.¹⁹

Risale hamd ve dua ile sona ermektedir.

İkinci Risale: "Risâletü'l-Emânet ve'l-Vedî'a" ve Muhtevası

İkinci risalede Abdullah Efendi, emânet ve vedî'a kavramlarının fikhî açıdan tahliline yer vermiştir. Bu risaleyi kimin istinsah ettiğine dair metin içerisinde herhangi bir bilgi yoktur. Ancak bu risaleyi de, ilk risaleyi yazan Numan Sâbit'in istinsah etmiş olması muhtemeldir.

16 Müftü Abdullah Efendi, a.g.e, 243-244.

17 Müftü Abdullah Efendi, a.g.e, 245-246.

18 Müftü Abdullah Efendi, a.g.e, 246.

19 Müftü Abdullah Efendi, a.g.e, 248-249.

Müellif, konuya fikhî açıdan emânet ve vedî'a kavramları arasındaki farka işaret ederek başlar. Onun işaret ettiğine göre iki kavram arasındaki temel fark emanetin umum ifade eden, vedî'anın da husus ifade eden bir lafız olmasıdır. Buna göre vedî'a, bir malı bilerek muhafaza etmektir. Emanet ise bir malın, kişinin iradesi olmaksızın eline geçmesidir. Rüzgârın, başkasının evindeki bir eşyayı getirmesi gibi.²⁰

Müellif, fıkıhçıların serdettiği bu genel kanaatle ilgili farklı yaklaşımlara yer vererek konuyu tartışmıştır. “en-Nihâye ve'l-Kifâye”nin yazarlarına göre bu iki kavram arasındaki fark umum ve husus ifade etmeleri değil, karşıtlık/tebâyüdüdür. Evlâ olan, “emânet kasıt olmaksızın gerçekleşmiştir” denmesidir.²¹ “en-Nihâye ve'l-Kifâye”nin yazarları burada emanetin, vedî'anın karşıtı olduğuna, dolayısıyla vedî'a kasıtlı olarak gerçekleştiği için emanetin de kasıt olmaksızın gerçekleştiğine işaret etmektedirler.

Müellif Abdullah Efendi bu noktada “en-Nihâye ve'l-Kifâye”de öne sürülen görüşe yapılan itirazlara yer verir. Ona göre yapılan bu tefsirin, emanetin temel ayrılık noktasının tefsiri olduğu yönünde bir itiraz gündeme getirilmiştir. Ancak bu itiraza da karşı çıkılarak “en-Nihâye ve'l-Kifâye”nin yazarlarının, iki kavramın temel ayrılık noktasının tefsirini değil tanımını yaptıkları öne sürülmüştür. Zira o ikisinin görüşlerinde temel ayrılık noktasının tefsirine atfedilecek herhangi bir cüzî sorunun varlığına delalet edebilecek herhangi bir şey yoktur.²²

Müftü Abdullah Efendi, bu görüşe karşı da itirazda bulunanların olduğuna işaret eder. Bunlar Yakup Paşa, Muhammed el-Vâfi ve “Kitâbu'l-Ferâiz”in yazarıdır.²³ Ancak ona göre en-Nihâye ve'l-Kifâye”nin yazarlarının bu iki kavramın birbirinin karşıtı olduğu yönündeki kanaati doğrudur. Bu nedenle vedî'ada akit şart iken emânette şart değildir. Diğer yandan onların muradı iki kavram arasındaki temel ayrılık noktalarını tefsir ve tarif etmek değil, iki kavramın birbirinden ayrıldığı temel noktaya işaret etmektir.²⁴

20 Müftü Abdullah Efendi, Risâletü'l-Emânet ve'l-Vedî'a, 255.

21 Müftü Abdullah Efendi, Risâletü'l-Emânet ve'l-Vedî'a, 255.

22 Müftü Abdullah Efendi, Risâletü'l-Emânet ve'l-Vedî'a, 255.

23 Müftü Abdullah Efendi, Risâletü'l-Emânet ve'l-Vedî'a, 255-256.

24 Müftü Abdullah Efendi, Risâletü'l-Emânet ve'l-Vedî'a, 256.

Müellifin Kaynakları ve Yöntemi

Birinci risalede yazar, konuyla alakalı olarak Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in görüşlerine bir arada yer vermekte, daha sonra İmam Ebû Yusuf'un görüşüne değinmektedir.²⁵ Ancak onların herhangi bir kitabına atıfta bulunmamıştır. Bu durum yazarın, onların kendi eserlerine değil de, onların görüşlerine yer veren temel Hanefî fıkıh kitaplarına müracaat ettiğini düşündürmektedir. Zira yazar, risalede bazı eserlerden alıntılar yapmaktadır ki bunlar dönemin meşhur Hanefî Fıkıh kitaplarıdır.

Onun birinci risalede konuyla alakalı olarak müracaat ettiği temel kaynağın Ebû Bekr Muhammed b. Fadl'a ait olduğuna işaret ettiği "el-Muhît" olduğunu görmekteyiz.²⁶ Yapmış olduğumuz incelemede böyle bir isme ait "Muhît" adlı bir esere rastlayamadık. Ancak Hanefî fıkıh âlimi Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî'nin (483/1090) İslam Fıkıhı'na dair "el-Muhît" ya da "el-Muhît fî'l-Fürû'" olarak adlandırılan meşhur bir eseri vardır. Abdullah Efendi muhtemelen Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed yerine yanlışlıkla Ebû Bekr Muhammed b. Fadl yazmıştır. Dolayısıyla yazarın ismini verdiği fıkıh âlimi Serahsî ve kullandığı kaynak da onun "el-Muhît" adlı eseri olmalıdır.

Bunun dışında o, "el-Uyûn" adlı bir eserden alıntı yapmıştır.²⁷ Bu kaynağın, Hanefî fıkıh âlimi Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin (383/993) fıkıha dair eseri olan "Uyûnu'l-Mesâil" olması muhtemeldir.

Müftü Abdullah Efendi'nin, yazarını belirtmeksizin ismini verdiği bir diğer kaynak da "Kitâbu'l-Bahr"dır.²⁸ Osmanlı ilmî çevrelerinde benzer isimli pek çok fıkıh eserinin mevcudiyeti tespit edilmektedir. Ancak bunların içerisinde özellikle yaygın olarak varlığına şahit olduğumuz üç eserden söz edebiliriz. Birincisi Hanefî âlimi İbn Nuceym el-Mısrî'ye (1563) atfedilen "Bahru'r-Râik fî Şerhi Kenzi'd-Dekâik" adlı fıkıh eseridir. Osmanlıda yaygın olarak kullanılan bir diğer fıkıh eseri ise İbnü's-Sa'atî el-Bağdâdî'ye (694/1295) atfedilen "Mecma'u'l-Bahrayn ve Mültekân-Nehrayn"dır. Bu esere yapılmış bir şerh olan Abdulaziz et-Tirevî Feriştahoğlu'na (797/1395) atfedilen "Şerhu Mecma'î'l-Bahrayn ve Mültekân-Nehrayn" adlı eser de oldukça yaygın olarak kullanılmıştır. Yazarın

25 Müftü Abdullah Efendi, Fî't-Tahgîg fî'l-Keşf 'an Meseleti't-Tatlig bi't-Ta'lig, 241, 242, 245, 251.

26 Müftü Abdullah Efendi, Fî't-Tahgîg fî'l-Keşf 'an Meseleti't-Tatlig bi't-Ta'lig, 243, 244, 247, 248.

27 Müftü Abdullah Efendi, Fî't-Tahgîg fî'l-Keşf 'an Meseleti't-Tatlig bi't-Ta'lig, 243

28 Müftü Abdullah Efendi, Fî't-Tahgîg fî'l-Keşf 'an Meseleti't-Tatlig bi't-Ta'lig, 252.

“Bahır” kelimesini tekil olarak kullanmış olması, alıntı yaptığı kaynağın birinci eser olma ihtimalinin daha kuvvetli olduğunu göstermektedir.

Tüm bunların dışında yazar, Kadıhan’ın fetvalarından²⁹ alıntılar yapmıştır. Meşhur Hanefî âlimlerinden olan Fahrüddîn Hasan b. Mansûr el-Özcendî, Kadıhan olarak şöhret bulmuş ve vermiş olduğu fetvalar “Fetâvâ Kadıhan” olarak neşredilmiştir.

Müftü Abdullah Efendi’nin birinci risalede bunların dışında alıntı yaptığı bir eser ya da görüşüne yer verdiği şahıs yoktur. Bu durum yazarın Hanefî mezhebine mensup olduğunu ve görüşlerini Hanefî fıkı doğru rultusunda şekillendirdiğini göstermektedir.

Abdullah Efendi birinci risalede, çözmeye çalıştığı mevzu ile alakalı herhangi bir ayet ve hadise yer vermemiştir. Bu durum muhtemelen konunun boşanma hukukuyla ilgili sık karşılaşılmayan bir durumla alakalı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle yazar, meselenin çözümü için özellikle kıyasa başvurmak durumunda kalmıştır.

Yazarın bahsi geçen şahıs ve eserlerden yaptığı alıntılar doğrudan çözmeye çalıştığı konuyla alakalı değildir. Zira Ebû Hanîfe, İmam Muhammed ve İmam Ebû Yusuf’tan boşanmayla ilgili temel illetin ne olduğunu belirlemek için alıntı yapmıştır. İmamların belirlediği illetler çerçevesinde meseleyle ilgili hükmünü veren Müftü Abdullah Efendi, daha sonra bahsi geçen eserlerden yaptığı alıntılarla meseleyi kıyasa tabi tutmuştur. Bu çerçevede onun bu eserlerden yaptığı alıntılar doğrudan konuyla alakalı değildir. O, yeminin bozulması, köle azat edilmesi ve benzeri meselelere atıfta bulunarak, bunları kendi sorununu çözmeye kıyasa tabi tutmak için kullanmıştır.

Yazar, verdiği fetvayı desteklemek için fûrua ait meselelerden örnek vererek kıyas yöntemini zenginleştirmiştir. Hatta o, daha da ileri giderek fûrûun fûrûuna ait örnekler vererek meseleyi tartışmıştır.

Müftü Abdullah Efendi, tartışılan meseleyle ilgili olarak verdiği fetvayı desteklemek için sadece kıyası kullanmamıştır. O, konuyla alakalı olarak örften de yararlanmış. O, bir şeyin kıymetinin örfe göre değişebileceğine işaret ederek içinde yaşadığı Osmanlı toplumunun örfünü esas almış ve verdiği fetvayı bu yönüyle de ele almıştır.³⁰

29 Müftü Abdullah Efendi, Fî't-Tahgîg fî'l-Keşf 'an Meseleti't-Tatlig bi't-Ta'lig, 243, 244.

30 Onun örfü kullanmasıyla ilgili olarak bkz. Müftü Abdullah Efendi, Fî't-Tahgîg fî'l-Keşf 'an Meseleti't-Tatlig bi't-Ta'lig, 251.

Müftü Abdullah Efendi vedî'a ve emanet kavramlarını tartıştığı ikinci risalesinde de konuyla alakalı kaynaklara ve görüşlere yer vermiştir. Onun bu risalede kullandığı temel kaynak "en-Nihâye ve'l-Kifâye" adlı bir eserdir. Ancak yazar, eserden yaptığı alıntılarda "sahibeyni"³¹ ya da "Sâhibeyi'l-Kitâbeyni"³² şeklinde ifadeler kullanarak aynı görüşü savunan iki farklı yazarın iki farklı eserine atıfta bulunduğunu düşündürmektedir. Ancak bazen de "Sâhibu'l-Kitâbeyni"³³ diyerek bahsi geçen eserin, aynı yazarın iki ayrı kitabı olduğu hissine kapılmamıza sebebiyet vermektedir. Fakat günümüze ulaşmış mevcut fıkıh kaynakları içerisinde bunu doğrulayacak nitelikte bir bilgiye ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle iki farklı yazarın iki farklı eserinin söz konusu olduğunu düşünmekteyiz.

Abdullah Efendi'nin "Kifâye" olarak adlandırdığı eserin yazarının kimliğiyle ilgili kesin bir kanaat belirtmek zor gözükmemektedir. Ancak bu eserin Merğînânî'nin "Hidâye"sinin şerhi olan Celâleddîn b. Şemseddîn el-Harezmi'ye ait olan "el-Kifâye fi Şerhi'l-Hidâye" adlı eser olması muhtemeldir. Abdullah Efendi'nin "Nihâye" olarak adlandırdığı eser ise, Merğînânî'nin "Hidâye"sinin diğer bir şerhi olan Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî'ye ait "en-Nihâye fi Şerhi'l-Hidâye" adlı kaynak olmalıdır. Bunun dışında Yakup Paşa'nın görüşlerine yer verdiğini görmekteyiz.³⁴ Ya'kûb Paşa (891/1486), Hızır Bey'in oğludur ve onun "Hâşiye 'alâ Şerhi Vikâyeti'r-Rivâye fi Mesâilî'l-Hidâye" adlı bir eseri vardır. Dolayısıyla Müftü Abdullah Efendi, konuyla alakalı görüşlerini ortaya koymak ve delillendirmek için büyük oranda Merğînânî'nin "Hidâye"sinin şerhlerine dayanmıştır.

Yazar, bu kaynaklar dışında "Kitâbu'l-Ferâiz" adlı bir eserden de alıntı yapmıştır.³⁵ "Kitâbu'l-Ferâiz" adıyla pek çok risale günümüze kadar varlığını korumayı başarmıştır. Ancak Osmanlı Döneminde kullanılan ve hakkında pek çok şerh yapılan en önemli fıkıh kaynaklardan birisi Sirâcüddîn Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî'nin (VI./XII. Yüzyıl) kaleme aldığı "Ferâizü's-Sirâciyye" adlı eserdir. Eserin Osmanlı döne-

31 Müftü Abdullah Efendi, Risâletü'l-Emânet ve'l-Vedî'a, 256.

32 Müftü Abdullah Efendi, Risâletü'l-Emânet ve'l-Vedî'a, 256.

33 Müftü Abdullah Efendi, Risâletü'l-Emânet ve'l-Vedî'a, 256.

34 Müftü Abdullah Efendi, Risâletü'l-Emânet ve'l-Vedî'a, 255, 257.

35 Müftü Abdullah Efendi, Risâletü'l-Emânet ve'l-Vedî'a, 255.

minde oldukça yaygın olması yazarın alıntı yaptığı kaynağın bu eser olması ihtimalini artırmaktadır.

Abdullah Efendi tüm bu kaynakların dışında hakkında bilgi edinemediğimiz Muhammed el-Vâfi'nin görüşlerine de yer vermiştir.³⁶ Günümüzde bu isimli bir âlime atfedilen neşredilmiş ya da yazma herhangi bir eser olmayışı bu şahsın aileden birisi olabileceğini, ya da fazla tanınmayan Sivas yöresine mahsus bir kişi olabileceğini düşündürmektedir.

Müftü Abdullah Efendi bu risalede merkeze “en-Nihâye” ve “el-Kifâye”deki görüşleri alarak, Yakup Paşa, Muhammed el-Vâfi ve “Ferâiz” sahibinin bu görüşlere yaptıkları itirazları üç kategoride değerlendirmiştir. Yazar bu risalede, ilk risalede olduğu gibi örf ve kıyasa başvurmamış, daha ziyade mevcut kaynaklardan hareketle meseleyi tartışmıştır. Alıntı yaptığı eserlerde doğrudan konuyla alakalı birinci el bilgilerin mevcudiyeti, onun kıyas ve örfe müracaat etmesini engellemiştir.

SONUÇ

Müftü Abdullah Efendi'nin İslam Hukuku ile alakalı olarak kaleme aldığı iki risale, dönemin ilim anlayışını ve bu anlayışın Sivas'taki yansımalarını görmemiz açısından oldukça önemli iki örnektir. Zira yazar, bir taraftan kullandığı kaynaklara atıfta bulunarak döneminde revaçta olan hukuk kitaplarına işaret ederken, diğer yandan dönemin hukuk ilminde takip ettiği yöntem hakkında da bizlere ipuçları vermektedir.

Diğer yandan özellikle birinci risaleden hareketle, Sivas örneğinde Osmanlı toplumunun XVIII. yüzyıldaki toplumsal yapısı hakkında bilgi sahibi olma şansına sahibiz. Bu risaleden hareketle Sivas halkının dini değerlerine son derece bağlı olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Yine toplumsal hayatta İslam Hukukunun boşanmayla alakalı sorunlarıyla karşılaşıldığını ve bu sorunların bizzat Müftü tarafından hükme bağlandığını söyleyebiliriz.

Risalelerden hareketle Osmanlı müftülerinin kendilerini İslam Hukuku yönünden iyi yetiştirdiklerini ve dönemin temel hukuk kaynaklarını takip ettiklerini söyleyebiliriz. Ayrıca onlar kıyas yapabilecek salâhiyette iyi birer âlim olarak yetişmiş gözükmektedirler. Yine hüküm verme konusunda sadece dönemin meşhur eserleriyle yetinmedikleri,

36 Müftü Abdullah Efendi, Risâletü'l-Emânet ve'l-Ved'â, 255.

zaman zaman toplumun gelenek ve göreneklerinden de hüküm verme konusunda istifade ettikleri anlaşılmaktadır. Bu durum müftülerin hüküm konusunda belli bir özgürlüklerinin ve yeterliliklerinin olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak her iki risale de gerek kullanılan kaynaklar, gerekse takip edilen yöntem ve ulaşılan sonuçlar açısından Hanefi geleneğin Osmanlı toplumundaki birer yansımalarıdır.